

פתיחה לדו־שיח [1]

מאת מתי מגד

דו־שיח ממושך יש לי עם שירתו של אלתרמן. מאז הופעת ספרו הראשון ועד היום. למען האמת, לא תמיד היה זה דו־שיח. כי תחילתו, בהיותי עוד נער בגימנסיה, היתה חד־צדדית בהחלט. לאמור: תחילתו היתה בקליטה נהנתנית, נטולת כל ביקורת והסתייגות; תחילתו, התבשמות היתה. מאותו עולם נכרי, ששירי אלתרמן היו בין הראשונים שפתחו לפני את שעריו ואני קיבלתיו, כמות שהוא, אולי דווקא על שום בשורת הנכר שבו, על שום הזרות שבציוריו ובדימוייו, ומפני שמאוכלס היה יצורים שונים ומשונים, מהם שמוכרים היו לי כבר קודם לכן מן הספרות, כמו הפונדק והמלצרית ותיבת־הזמרה וגני־העיר הפורחים, ומהם שפגשתים לראשונה ב״כוכבים בחוץ״, כמו פילי־השמים והיונים־על־גגות ואנדרטות־האבן הנעקרות לפתע ממקומן ורצות בשווקים. וכל היצורים והתמונות הללו יחד היוו בעיני — עיני הנער המבקש **לברוח** משירת הנכאים הקורקטית־מדי, ה״מוסר־השכלית״ מדי — עולם אחר, עשיר וססגוני וסחרחר. שיד אשף החייתה אותו במבטה־קסמים. וכלל לא חשוב היה או אף לא הושם אל לב, האם ובאיזו מידה נולד עולם זה כפרייה של חוויה מוגדרת. מדייקת־בפרטיה, ובאיזו מידה השתלטו עליו יצורי־דמיון שרירותיים, שקסמו אף הם בזרותם יותר משבנאמנותם ובדיוק־ציורם.

אחר־כך היתה הפגישה עם אלתרמן האחר. בעל ״הטור השביעי״. ששיריו נתחייו מכוחה של הזיקה אל מאורעות אקטואליים וקרובים, שתחומם היה דווקא העולם המוכר־מאוד של היישוב ומאבקו, או של המלחמה ותהפוכותיה, והלב קיבל את **שני**

[1] נדפס בכתב העת ״משא״, 5 באוגוסט 1960), במלאת חמישים שנה לנתן אלתרמן.

האלתרמנים בפירודם, משל שני משוררים שונים מאוד זה מזה, ולא טרח לבדוק האם וכיצד נוגעת רשות אחת, היא רשות **הנכר**, בחברתה, היא רשות **הבית**.

ואכן, כל זמן שכך קראתי את השירים, על־דרך הקליטה בלבד ולא על דרך הדו־שיח, אי־אפשר היה לי לתהות על קנקנה של "התפלגות האישיות" המוזרה הזאת ולחקור בטעמיה ובפירושיה. **שני** סוגי השירים – שנראו רחוקים כל־כך זה מזה – ענו על צרכים שונים ועל־כן יכלו לשכון זה בצד זה בנחת ובביטחה. מן הצד האחד – עולם של חלומות נפלאים, שבו כל הוויה יוצאת מפשוטה ומשתבצת בתוך הפנורמה הססגונית; שבו אפילו **המוות** לא נתפש באימתו, אלא היה מוות "מרגיע ומפואר", שאפשר לחוש בו ולהכירו ולהוסיף ללכת סחרחר באותם גני־הדמיון; ומצד שני – עולם של הוויות קרובות, של פוליטיקה "גבוהה" ו"נמוכה", של תגובות מוכרות וספונטניות על נוהגם של שליטי־עולם, שבו היה גם המוות שוכן־קבע וצריך היה לקבלו כמות שהוא, מבלי לתהות על משמעותו הפילוסופית...

רק מאוחר יותר, עם הופעת "שמחת עניים", החל ה**דו־שיח** עם שירה זו, ששוב לא נתקבלה בפשטות ומיידיות כזאת והחלה מעלה חידות ותמיהות.

ותחילתו, כמדומה, בשאלה, שחזרה ונשנתה במרוצת השנים ועם הקריאה בשירים נוספים: כיצד שוכנים **שני** האלתרמנים – ההלך הנודד בארצות הנכר והמשורר המגיב על האקטואליה, העומד על משמר ענייני־ציבור־ותקופה – זה בצד זה, וכיצד יכולות שתי הרשויות, שנדמה כי שונות היו כל־כך ורחוקות, לשכון זו **בתוך** זו, כמו שניסה ספר "שמחת עניים" ללמדנו.

שהרי אם נתפשתי לשעה לפירושים האליגוריים על "שמחת עניים", ואם עלה בידי תמיד לדחותם מעלי, כאשר ביקשתי לעשות – מכל־מקום, אי־אפשר היה להתחמק מן העובדה ש**שתי** רשויות לפנינו בספר האחד. רשות היחיד ורשות הרבים; ולא עוד, אלא שהמשורר מבקש לכפות עלינו, כביכול – מדעתו או שלא מדעתו – שנודה כי שתיהן משתלבות זו בזו, שזורות־אליהן זו בתוך זו. שהרי **אותה** רעיה עצמה היא, לכאורה, שתחילה מדבר אליה המשורר בלשון יחיד, גוף ראשון, ואחר־כך פונה אליה בלשון רבים. גוף ראשון או שלישי, ואינו מציב כלל את הגבול בין שתי דרכי־הפנייה.

ומוקשה היה בעיני, כיצד הפכה רעייה זו, שכמדומה כבר מוכרת היתה במקצת מכמה שירים ב"כוכבים בחוץ", שתוארה בתחילה בפירוש כאהובה בלבד, שאליה מבקש המשורר־האוהב, לחזור, והיתה ל"**רעיה הנצחית... שומרת הקו היחיד, המבדיל בין חיינו למות**" – בפירוש כך, **חיינו** ולא **חיי**; וכיצד הפכה האהובה־הבת, השומעת את קריאתו של האוהב, הזכורה רק לו בזכרונות של קנאה ודאבה ואין־אונים, והיתה לאחותם של הנצורים הנואשים, החמושים... והאם, בהיותה אחותם של **הרבים**, היוצאוים שורות שורות "**להבקיע מצור וליפול לברות**", נשתמרה עוד בדמותה של רעית־היחיד – או שמא ניטשטשו כאן התחומים כליל בין הרשויות והפרט הפך לסמל? - - -

כאמור, ביקשתי להימנע מהפירוש האליגוריסטי (שבמרוצת השנים דבקו בו גם כמה וכמה ספיחים "אקטואליים", שסתרו כליל את הגיון־הזמנים, או עשו את אלתרמן לנביא וצופה־הבאות) ולהוסיף לראות את הרעיה והאוהב שב"שמחת עניים" בתחום שירת־היחיד שב"כוכבים בחוץ" ורק צלולה יותר, רצינית יותר – אך מוקשה היה הדבר, לא בשל הצורך לפרש **למה** נתכוון המשורר, אלא בשל עצם השימוש בלשון רבים ובשל הרמזים המפורשים־כמעט שאמרו כי אותה הוויה של מצור ושל מוות, שבה נפגשים האוהבים, אינה ואי־אפשר לה שתהיה מוגבלת לתחום היחיד בלבד.

וממילא, חזרה התהייה לאחור ונשאלה השאלה גם לגבי קוי השיתוף והדמיון שבין "כוכבים בחוץ" ו"הטור השביעי", לאמור: האם צדקתי בסברי בתחילה כי **שני** משוררים לפני – או שמא רומזים כבר שיריו הראשונים של אלתרמן על הנטייה, או על המשאלה, לערב את הרשויות זו בזו? –

מעיקרה לא היתה זו שאלה של **פרשנות** ובוודאי שלא שאלה של **סקרנות** אישית בלבד, לגבי כושרו של ה**איש** אלתרמן לחיות במעוצם שני עולמות זרים אלה; אלא שעיקרה הוא, כמובן, **בדרשיח** עם השירים עצמם. לאמור: באיזו מידה מושפע כל שיר לעצמו מעירוב־רשויות זה, בין אם הוא מתחיל רק ב"שמחת עניים" ובין אם ראשיתו, העלומה כמעט מעין, מצוייה כבר בשירי "כוכבים בחוץ". במלים אחרות: האם שורות כמו "**כי אליהן חוזרים, תמיד חוזרים ריקם, מאבוקות, מעיר לוחמת, עשנה**" ("חיוך ראשון") וכיוצאות־בהן, כבר הן ילידות אותו תחום שירי, שבו

נושקות זו בזו רשות־היחיד והנכר ורשות־הרבים האקטואלית? ויתירה מזו: האם לא באו שירים רבים, שורות רבות, ב״כוכבים בחוץ״, שבהם מפליג המשורר בציורי־הדמיון המוזרים, כדי לכסות, לחפות, על הפחד מפני הנכר, שבשירי ״שמחת עניים״ הוא לובש – או, לפחות, מבקש ללבוש – דמות של פחד ממשי היונק מהוויות קרובות של תולדות עם ועולם? וכמו־כן, האם מודעת ונבחרת מראש היא ״כתונת המשחק והצלצול״ שבה העטה המשורר את שיריו כדי **שלא** יגיעו אל לב הדברים – לאמר, **שמדעת** בחר המשורר בציוריו המוזרים, כדי לכסות בהם על איזה עיקר מאויים?

שאלות אלו וכדומות להן, שהחלו נשאלות עם הקריאה ב״שמחת עניים״ וחזרו ונשאלו עם הקריאה בשירי ״עיר היונה״, לא לביקורת השירים הבודדים בלבד נתכוונו, אלא מאליהן הולידו עוד שאלה אחת, חשובה פי־כמה, שניתן אולי לנסחה בזו הלשון: הנכר שבעולמו של אדם (והוא גם הניתוק הפיזי מן הבית, גם ההתרחקות הביולוגית מהנעורים, גם הפגישה המתמדת עם זכרונות שאובדים ונשכחים; והוא גם חוסר־האונים של האדם להגיע במלים אל עצמותו החשופה, או אל שרשי־הוויתו הנכספים, והוא גם נטייתו הכפוייה של האדם להעלים מעיניו־הוא את דמותו האמיתית ואת שורשי נגעיה ומכאוביה) – נכר זה, כלום יכולה השירה להתמודד עמו במישרין, בכוחו של הדיבור הגלוי והחושפני? – כלום יכולה השירה למלא את השליחות שעצם טיבה מייעד לה, כלומר, **לגשר** בין הנכר ובין הבית, שהוא גם ההויה היודעת־את־עצמה והמכירה בזכותה להיות את אשר היא? – או שמא הכרח הוא לשירה לברוח משרשי־הוויתה, משרשי התנכרותה לעצמה, אם על־ידי שתלביש את הדברים ב״כתונת משחק וצלצול״ ואם על־ידי שתנסה להיעגן בהוויות מוצקות, וודאיות, שכוחן ניתן להן בזכות הקולקטיב, או בזכות היותן מבוקשות הכוויות־אמת בעיני הציבור ושואבות את אמיתן ממלחמתו ומשאיפותיו?

אין אלו שאלות ש״בדיתין״ מלבי – אף כי איני יכול לומר בוודאות שאלתרמן הוא ששאלן כך, במפורש. אך יכול אני ורשאי לומר שמתוך הדו־שיח המתמיד עם שירתו, עולות בהכרח שאלות אלו ותובעות מענה.

יתירה מזו: יכול אני לומר שבין אם ענה עליהן המשורר ביודעים ובין אם לאו – רבים משיריו (ובעיקר ב"עיר היונה", אך דומה שגם קודם לכן, ואפילו במקצת ב"כוכבים בחוץ") נראים כמו הם נסיונות של תשובה על שאלות אלו דווקא.

רצוני לומר: בשירים רבים – וכאמור, בעיקר בשירי "עיר היונה", בכל שעריהם – אפשר למצוא, פעמים במפורש ופעמים ברמז, ביטוי רב־פנים, רב־סתירות, לשאלות בדבר כוחה של השירה, שליחותה, מהות קיומה, משמעותה האמיתית בעולם המשוסע בין "נכר" ל"בית".

כשלעצמי, איני סבור כלל שבמקרים המעטים שבהם ענה אלתרמן במפורש על שאלות כגון אלו, יכולים אנו לקבל את תשובתו כפשוטה. סבור אני, למשל, שכאשר מגדיר הוא את טיבה ושליחותה של השירה בשיר "צלמי פנים" (ה'), ב"עיר היונה" – והגדרתו שם היא חד־משמעית, אם כי תחומה בגבולות מסויימים של **הזמן** שעליו ורק עליו תחולתה – פותר הוא בכך את התהייות והספקות העולים מתוך הדו־שיח עם שיריו האחרונים. איני יודע, אמנם, אם שיריו האחרים שבספר זה עצמו קדמו כולם לאותו שיר, או אם נכתבו מקצתם גם לאחריו, אך מכל־מקום אפשר למצוא בהם שוב אותם יסודות של התלבטות וסתירה פנימית והתמודדות (שאמנם נרתעות תמיד מפני מסקנותיה־היא, וראה בשיר "אשמורת שלישית" ובזמר שלאחריו), העושים את תשובתו הנ"ל לאל, או לפחות מחלישים את תוקפה ומקצים לה את המקום הראוי לה, כלומר, **כאחד** הביטויים הרבים והסתורים זה את זה לאותם ספיקות עצמם.

זאת ועוד: בשירים לא־מעטים, החל בראשונים וכלה באחרונים, יש סימנים רבים **לרתיעתו** של המשורר, לא רק מפני התשובה, - שאולי אינה בנמצא כלל – אלא אף מפני השאלה, שהוא עצמו פותח בה אך מתחמק ממנה, או נסתר מפניה מתחת למסווה של ציורים ססגוניים ובורניים, או מתחת לחרוזים צלולים, או לפעמים, מתחת לתשובות מנוסחות־יפה פסוקות בלשון האפוריזמים, ונקל לה לאוזן הקשבת להבחין, ולו גם במעומעם, באיזה חוסר־אונים טראגי בורח המשורר מעצמו ואפילו חוטא לא־פעם לאמיתו ולקולו המלא והחושפני של שירו.

אך גם בעשותו זאת – מחזיר אותנו אלתרמן אל הדו־שיח השואל, הטוען, התוהה, שעצם קיומו בא לו דווקא מכוח **המשאות הכבדים** ששירתו של אלתרמן כולה מנסה להרימם.

וודאי, לא בכל שיר בודד כשלעצמו ניכר הדבר, שאמנם מתמודד בו המשורר עם משאות כבדים. אדרבא: לפרקים, לא יקשה על המבקר להוכיח – ואף בצדק, לא פעם – שבשירים בודדים רבים חוטא המשורר בניכר, בהחטיאו את מטרתו המוצהרת או המודעת של שירו, בהשתמשו בביטויים וציורים לא־מדוייקים, או אי־רלבנטיים; או בבחרו בריתמוס השוטף, הקצוב־מלאכותית, כאשר הנושא ההווייתי מבקש דווקא את הנשימה המרווחת ואת השהייה; או בכסותו על החוויה באביזרי־קישוט –

אבל הוא אשר אמרנו: כלום אין השירים כולם, כחטיבה שירית שלימה, התובעת את הדו־שיח עמה, בשלמותה – "מסגירים" לא־פעם גם את סיבת "חטאם", הנעוצה בחוסר־אונים טראגי, הנובע דווקא מן ההתמודדות עם משא כבד, עם משימת־ענק, שלא בלבד שכבדה היא לעתים מכוחו של המשורר להרימה ולשאת בה, אלא שאף כופה היא עליו לברוח מפניה, להתחבא, להערים עליה? –

ואין אני אומר, חלילה, את הדברים בנימה של "סלחנות". ראשית – אין אלתרמן זקוק לכך, כמובן, ושנית – דווקא משום שלדעתי מבקשת שירתו להתמודד עם משאות כבדים, סבור אני **שראוייה** היא שידקדקו עמה ויבואו חשבון עם כל חולשותיה.

יתירה מזו: בדו־שיח שלי, הפרטי־בתכלית, שאני מנהל עם שירה זו שנים רבות, איני מוותר על שום תביעה טטענה. ותביעותי שלי משירתו של אלתרמן מופנות בראש־וראשונה לעניין זה, כלומר, להתחמקותו, מדעת או שלא מדעת, מפני חשיפתם הגלויה, הכאובה־באמת, של אותם יסודות, שלדעתי הם־הם המייחדים שירה זו בעולמנו והם־הם התובעים את ביטויים השלם, הממצה, גם אם לא יהיה בסופו של דבר אלא ביטויה של שאלה שאין למשורר תשובה עליה.

אלא, כאמור, שיש הבדל רב בין מי שקורא רק כל שיר בודד לעצמו ובין מי שקורא את השירים כולם כקטעים משיחה ארוכה שמשוחח המשורר עם עצמו, עם עולמו, עם קוראיו.

ואלתרמן, אם ירצה בכך ואם לאו, כבר נתחייב בנפשו, כביכול, באמצעות שיריו, כמובן – לשמש כתובת כזאת של עולם־שירה שלם, אחד רב־פנים־וסתירות, שכדי להקשיב לקולו וכדי להוסיף ול"שוחח" עמו, לתבוע ולחוש בתביעה העולה מתוכו, לא די ואי־אפשר להתעכב אצל השירים הבודדים לבדם, ליהנות מקיסמם או לעמוד על חולשותיהם.

לגבי דידי, מכל מקום, שירתו של אלתרמן בשלמותה היא כתובת כזאת,ש מאחוריה מבקש אני לשמוע את קולו של המשורר **האחד**, לריב עמו, לטעון כנגדו, לבוא עמו חשבון גם על כל אחד משיריו הבודדים, אך לא לוותר על המשכו של הדו־שיח עם שירתו ולצפות תמיד להוסיף ולהקשיב לה, להתמודד עמה ולעקוב בתקווה ובחרדה אחר התמודדותה שלה עם המשאות הכבדים שנושאת היא, גם בהצלחותיה וגם בכשלונותיה, מזה למעלה מעשרים שנה.

ורק לאחר שאני יודע זאת – פותח אני בדו־שיח גם עם השירים הבודדים לגופם.